

ΤΟ ΕΔΔΑ ΚΑΙ ΤΟ ΣΤΕ

Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΔΥΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ

ΜΕ ΔΙΚΑΙΟΠΛΑΣΤΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ

ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΝΤΑΣΗΣ

Μιχάλης Ν. Πικραμένος

Αντιπρόεδρος Συμβουλίου της

Επικρατείας

Καθηγητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ

I. ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ Η ΔΙΚΑΙΟΠΛΑΣΤΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗ

Το δίκαιο είναι σύνολο γενικών και αφηρημένων κανόνων που ρυθμίζουν ετερόνομα και επιτακτικά την εξωτερική συμπεριφορά των μελών μιας κοινωνίας η οποία είναι οργανωμένη σε κράτος. Η ανάγκη της ρύθμισης της ανθρώπινης συμπεριφοράς ανακύπτει από τη στιγμή που περισσότεροι του ενός άνθρωποι συμβιώνουν σε μια κοινωνία¹. Η ρύθμιση της κοινωνικής συμβίωσης με τη θέσπιση κανόνων δικαίου αποτελεί κατάκτηση του ανθρώπου από την αρχαιότητα, στον δε πέμπτο και τέταρτο αιώνα π.Χ. αφθονούν τα κείμενα στον ελλαδικό χώρο στα οποία το γεγονός ότι οι άνθρωποι αποκήρυξαν την άγρια ζωή (θηριωδώς ζήν) παρουσιάζεται ως ο θρίαμβος της ανθρωπότητας, ενώ η ύπαρξη των γραπτών νόμων αποτελεί εγγύηση για την αποφυγή της βίας και των καταχρήσεων στο εσωτερικό των πόλεων και στην επικράτηση πολιτισμένου τρόπου ζωής στις σχέσεις των πολιτών². Η οργανωμένη σε κράτος κοινωνία ξεχωρίζει από άλλες μορφές ανθρώπινης ένωσης, μεταξύ άλλων, κατά το ότι είναι εκείνη που εξασφαλίζει με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο την ομαλότητα και τη διάρκεια της κοινωνικής συμβίωσης. Ομαλότητα και διάρκεια υπάρχουν μόνον όταν οι άνθρωποι μπορούν να έχουν εμπιστοσύνη ο ένας στον

¹ Α. Γεωργιάδης, *Τι είναι δίκαιο*, 2018, σελ. 6.

² J. De Romilly, *Η ηπιότητα στην αρχαία ελληνική σκέψη*, 2007, σελ. 64.

άλλον, τούτο δε επιτυγχάνεται με τη ρύθμιση των κοινωνικών σχέσεων από κανόνες. Ρύθμιση σημαίνει επιβολή ρυθμού, ήτοι ενός μέτρου που περιέχει το στοιχείο της τακτικά και ομοιόμορφα επαναλαμβανόμενης κίνησης, που επιδιώκει όχι μόνο οι πράξεις να είναι ομοιόμορφες κάθε φορά που οι συνθήκες εκδήλωσής τους είναι όμοιες, αλλά και ότι κανένας δεν επιτρέπεται να υπερβεί το προκαθορισμένο μέτρο και να αυθαιρετήσει σε βάρος των υπολοίπων³. Το δίκαιο παρουσιάζεται ως σύνολο κανόνων και πράξεων, ήτοι κανόνων τεθειμένων διά πράξεων, το οποίο έχει πολυδιάστατο και πολύρροπο χαρακτήρα, καθώς επιχειρεί να ρυθμίσει την «*ασυλλήπτως πολύπτυχον σύνθεσιν της ανθρωπίνης κοινωνίας, και δη προς την αφαντάστως πολλαπλήν αλληλεπενέργειαν των συστατικών αυτής ανθρώπων και στάσεων αυτών*»⁴. Οι κανόνες δικαίου εκφέρονται με τρόπο γενικό και αφηρημένο, αυτή δε η μορφή δεν είναι μια τυχαία γλωσσική επιλογή του νομοθέτη, αλλά συμβαδίζει με το πρωταρχικό αίτημα της ισοπολιτείας μεταξύ των ανθρώπων⁵. Περαιτέρω, οι κανόνες δικαίου υποδηλώνουν έννοιες οι οποίες τυποποιούν παραστάσεις της νόησης, είναι δηλαδή προϊόν νοητικής αφαίρεσης και όχι απλώς άμεσης αισθητηριακής αντίληψης⁶.

Η ζωή των ανθρώπινων κοινωνιών υφίσταται με την πάροδο του χρόνου βαθύτατες μεταβολές οι οποίες επιδρούν και επί του δικαίου μιας κοινωνίας. Η διαμόρφωση νέων κοινωνικών συνθηκών διαταράσσει την αρμονία μεταξύ γενικής κοινωνικής κατάστασης και της νομοθεσίας που ρυθμίζει την κοινωνική συμβίωση, με συνέπεια η ανάγκη της βαθμιαίας τροποποίησης και συγχρονισμού της νομοθεσίας να παρίσταται αναπόφευκτη. Η προσαρμογή προς τις νέες απαιτήσεις συντελείται κατά κύριο λόγο από τον νομοθέτη αλλά η ταχύτητα των αλλαγών και η δυσκινησία της νομοθετικής διαδικασίας μπορεί να δημιουργήσει χάσματα μεταξύ των νέων οικονομικών αναγκών της κοινωνίας και των υφισταμένων κανόνων δικαίου. Τα χάσματα αυτά καλύπτονται με τη διαπλαστική εξουσία του δικαστή που έρχεται να λειτουργήσει ως συνεργάτης του νομοθέτη με την πλήρωση των κενών, η οποία μπορεί είτε να καταστήσει περιττή τη νομοθετική παρέμβαση είτε να καθοδηγήσει τον νομοθέτη προς μια ορισμένη κατεύθυνση θέσπισης κανόνων δικαίου⁷. Δικαιοπλαστική εξουσία του δικαστή σημαίνει ότι ο κανόνας εξελίσσεται μέσα στο ερμηνευτικό πλαίσιο χωρίς κατ' ανάγκη να μεταβάλλεται το κείμενο και η περιπτώσιολογία που αναπτύσσεται κατά την εφαρμογή του κανόνα δημιουργεί ένα «επεκτεινόμενο σύμπαν»⁸.

³ Π. Σούρλας, *Justi atque injusti scientia. Μια εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου*, 1995, σελ. 29 επ.

⁴ Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Μελετήματα Φιλοσοφίας του Δικαίου*, 2004, σελ. 39.

⁵ Κ. Σταμάτης/Α. Τάκης, *Εισαγωγή στην επιστήμη του Δικαίου*, 2018, σελ. 25.

⁶ Κ. Σταμάτης, *Μεθοδολογία του Δικαίου*, 2019, σελ. 58.

⁷ Α. Λυτζερόπουλος, *Η νομολογία ως παράγων διαπλάσεως του ιδιωτικού δικαίου*, 2000, σελ. 19.

⁸ Κ. Παναγούλιας, *Ο δικαστικός έλεγχος της δράσης των ανεξάρτητων αρχών*, 2023, σελ. 20.

II. Ο ΔΙΚΑΙΟΠΛΑΣΤΙΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ

Τον Μάϊο του 1929, ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος στην πανηγυρική ατμόσφαιρα των εγκαινίων του νεοσύστατου Συμβουλίου της Επικρατείας είπε: «Εάν κατορθώσωμεν... να εμπνεύσωμεν και εις τον τελευταίον πολίτην που κατοικεί εις τα απώτατα του κράτους ότι “υπάρχουν δικασταί εις τας Αθήνας”... εγκαινιάζομεν ένα σταθμόν ιστορικόν, τον ιστορικώτερον ίσως σταθμόν της ζωής μας από αιώνος»⁹. Το Συμβούλιο της Επικρατείας άρχισε να λειτουργεί ως δικαστήριο αρμόδιο επί των διοικητικών διαφορών, εκατό περίπου χρόνια μετά τη σύσταση του ελληνικού κράτους το οποίο είχε θεμελιωθεί και διανύσει την πρώτη του εκατονταετηρίδα μέσα σε ραγδαίες και συνάμα ταραχώδεις πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτειακές εξελίξεις. Μέσα σε αυτό το ταραγμένο περιβάλλον του μεσοπολέμου, η Ελλάδα διάνυσε τετραετή περίοδο σχετικής σταθερότητας από το 1928 έως το 1932, υπό το πλαίσιο που έθετε το δημοκρατικό Σύνταγμα του 1927, με κυβέρνηση Ελευθερίου Βενιζέλου, ο οποίος θέλησε να οικοδομήσει κράτος δικαίου αφήνοντας πίσω τις πικρές εμπειρίες της παρελθούσας δεκαετίας και να θέσει τις βάσεις για εμπέδωση της αρχής της νομιμότητας σε μια κοινωνία που δεν έδειχνε να συμμερίζεται την ανάγκη για υπακοή σε κανόνες. Το Σύνταγμα του 1927 επανίδρυσε το Συμβούλιο της Επικρατείας και προέβλεπε τον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων. Η περίοδος 1936-1943 ήταν η χειρότερη περίοδος στην ιστορία του Συμβουλίου της Επικρατείας, τα μέλη του οποίου σε ένα περιβάλλον αυταρχισμού, βίας και σκοταδισμού, χωρίς τις εγγυήσεις της δικαστικής ανεξαρτησίας και υπό την απειλή όχι μόνο της απόλυσης αλλά και της ζωής τους, δεν μπόρεσαν να σταθούν απέναντι στα ανώμαλα καθεστώτα της περιόδου αυτής, διαμορφώνοντας νομολογία που να περιορίζει την έκταση των εξουσιών τους και επομένως τις αυθαιρεσίες τους. Το Συμβούλιο της Επικρατείας ήλθε αντιμέτωπο από τη στιγμή της ίδρυσής του μέχρι τη θέσπιση του Συντάγματος 1952 με εξαιρετικά ανώμαλες καταστάσεις που ήταν προϊόν της ταραχώδους πολιτικής και πολιτειακής ζωής της χώρας. Έτσι, το δικαστήριο υποχρεώθηκε να κρίνει το κύρος νομοθετημάτων που θεσπίζονταν κατά παρέκκλιση της συνταγματικής τάξης από κυβερνήσεις που ιδιοποιούνταν συντακτική και νομοθετική εξουσία και λειτουργούσαν ως de facto κυβερνήσεις στηριζόμενες στη δύναμη της πραγματικής επιβολής τους. Ο τρόπος που χειρίστηκαν οι σύμβουλοι επικρατείας τα θέματα νομιμοποίησης των κυβερνήσεων της περιόδου αυτής και νομιμότητας των πράξεών τους δεν ήταν πάντοτε επιτυχής¹⁰. Ήταν προφανής, σε πολλές περιπτώσεις, η πραγματιστική τους προσέγγιση και η προσπάθεια να αποφευχθούν αμφισβητήσεις της νομιμοποιητικής βάσης των κυβερνήσεων καθώς και των συντακτικών και νομοθετικών

⁹ Ομιλία Ελευθερίου Βενιζέλου, στο: *Το Συμβούλιο της Επικρατείας, Ο θεσμός και τα πρόσωπα*, 2005, σελ. 112.

¹⁰ Γ. Παπακατζής, *Μελέται επί του δικαίου των διοικητικών διαφορών*, 1961, σελ. 29.

εγχειρημάτων τους¹¹. Να σημειωθεί ότι για μεγάλα διαστήματα το δικαστήριο λειτουργούσε εν κενώ υπό την έννοια ότι δεν υπήρχε συνταγματικό κράτος, δεν υπήρχαν εγγυήσεις κράτους δικαίου και απειλούνταν άμεσα η θέση αλλά και η ζωή των δικαστών όπως και γενικότερα των δημοσίων λειτουργών και υπαλλήλων¹². Την ίδια περίοδο, το Συμβούλιο της Επικρατείας έθετε τις βάσεις του διοικητικού δικαίου στην Ελλάδα με τη διαμόρφωση γενικών αρχών που διέπουν τη δράση της διοίκησης. Η δικαιοπλαστική ενέργεια της νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας έμελλε να ασκήσει ουσιαστική επίδραση και στην εξέλιξη της νομοθεσίας του ελληνικού κράτους κυρίως στον τομέα του διοικητικού δικαίου.

Ο Πρόεδρος του Συμβουλίου της Επικρατείας Κ. Ρακτιβάν στην εκφωνηθείσα ομιλία του την 17^η Μαΐου 1929 τόνισε ότι ο κανόνας δικαίου δεν είναι άψυχο μέτρο προς το οποίο προσαρμόζονται, δίχως κλίσης Προκρούστου, οι σχέσεις κράτους και ατόμων αλλά βάση συνειδητής ρύθμισης, πρόνοιας και θεραπείας των πολιτειακών και κοινωνικών αναγκών και μάλιστα όχι μόνο εκείνων που είχε υπόψη ο νομοθέτης, αλλά και εκείνων που διαμορφώνονται μεταβαλλόμενες από την προϊούσα φυσική εξέλιξη των ρυθμιζόμενων σχέσεων, εφόσον κατά κανόνα προορισμός του νόμου είναι η ισχύς του και στο μέλλον. Στον ίδιο λόγο ο Κ. Ρακτιβάν τόνισε ότι «*Το Συμβούλιο της Επικρατείας ως δικαστής επί υπερβάσει εξουσίας αποφαινόμενος, δεσπόζει του κανόνος δικαίου και έστιν ότι δημιουργεί αυτόν*»¹³. Με αυτή την αφετηρία η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας δημιούργησε ένα άρτιο σύστημα γενικών αρχών αναφερομένων στην κεντρική έννοια της νομιμότητας των διοικητικών πράξεων και σταδιακά κατόρθωσε να εισαγάγει και να εμπεδώσει στην έννομη τάξη μια εντελώς νέα έννοια της νομιμότητας, που έμελλε να αποτελέσει οδηγό και γνώμονα για τη λειτουργία του κράτους δικαίου¹⁴. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται: α) η υποχρέωση αιτιολογίας των δυσμενών για τον διοικούμενο διοικητικών πράξεων, η οποία μέχρι τότε θεωρείτο υποχρέωση μόνον των δικαστηρίων για τις αποφάσεις τους, β) η απαγόρευση ανάκλησης ευμενών για τον διοικούμενο διοικητικών πράξεων εφόσον έχει δημιουργηθεί ορισμένη κατάσταση υπέρ αυτού, προκειμένου να οικοδομηθεί εμπιστοσύνη για τη σταθερότητα διοικητικών καταστάσεων, γ) η αρχή της χρηστής διοίκησης κατά την άσκηση της διακριτικής εξουσίας εκ μέρους των διοικητικών οργάνων¹⁵, δ) η αρχή της ακρόασης του διοικουμένου πριν από την έκδοση δυσμενούς για αυτόν διοικητικής πράξης που θίγει δικαιώματα ή

¹¹ Ι. Σαρμάς, *Η συνταγματική και διοικητική νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας*, 1990, σελ. 218-219.

¹² Μ. Πικραμένος, *Το Συμβούλιο της Επικρατείας στις εθνικές και πολιτικές κρίσεις της περιόδου 1929-1952. Το κράτος δικαίου στη δίνη πολιτικών και πολιτειακών συγκρούσεων*, ΕφΔΔ 5/2019, σελ. 597 επ.

¹³ Ομιλία Κωσταντίνου Ρακτιβάν, στο: *Το Συμβούλιο της Επικρατείας*, ό.π., σελ. 122.

¹⁴ Μ. Στασινόπουλος, «Πρόλογος», στο: *Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας 1929-1979 Ι*, σελ. 5 επ.

¹⁵ Π. Τσούκας, *Το Συμβούλιο της Επικρατείας έναντι της εκτελεστικής εξουσίας*, ΝοΒ 2021, σελ. 1762.

συμφέροντά του, ώστε να ακουσθεί ο ενδιαφερόμενος και η διοίκηση να λάβει υπόψη και να εκτιμήσει τις απόψεις του κατά την τελική της κρίση, δ) η αρχή της αμεροληψίας των διοικητικών οργάνων κατά τη δράση τους.

Η πτώση της δικτατορίας το 1974 και η αποκατάσταση της δημοκρατίας αντανakλά και στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, από την οποία αναδύονται νέες συνταγματικές αρχές και ταυτόχρονα εξελίσσονται οι γενικές αρχές του διοικητικού δικαίου, ορισμένες εκ των οποίων αποκτούν συνταγματική βάση υπό την επίδραση των διεθνών επιστημονικών εξελίξεων, της ενσωμάτωσης της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην εθνική έννομη τάξη, της ένταξης της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, της νομολογίας των ευρωπαϊκών δικαστηρίων ΕΣΔΑ και ΔΕΕ, προσδίδοντας ζωογόνα ορμή στο Σύνταγμα¹⁶. Από το 1975 και μετέπειτα διαμορφώνεται η νομολογία περί συνταγματικής προστασίας του περιβάλλοντος, αναγγέλλεται ο απόλυτος χαρακτήρας της συνταγματικής προστασίας περί Τύπου και υιοθετείται η αρχή της αναλογικότητας κατά την κρίση του θεμιτού των περιορισμών στα ατομικά δικαιώματα¹⁷.

III. Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΩΣ «ΖΩΝΤΑΝΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ» ΓΙΑ ΤΟΝ ΔΙΚΑΣΤΗ ΤΟΥ ΣΤΡΑΣΒΟΥΡΓΟΥ

Το ΕΔΔΑ ερμηνεύει τη Σύμβαση με έναν δυναμικό τρόπο, θεωρώντας την ένα «ζωντανό εργαλείο» στα χέρια του δικαστή. Θεωρώντας δηλαδή ότι η Σύμβαση, ένα λακωνικό και αναλυτικά στοιχειώδες κείμενο του 1950, προκειμένου να εκπληρώσει τους στόχους των νομοθετών και τους σκοπούς της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Ευρώπη, θα πρέπει να προσαρμόζεται, κάθε φορά, στις ζωντανές πραγματικότητες της εποχής της εφαρμογής της. Και όπως όλα τα νομικά κείμενα που μακροημερεύουν, δεν μπορεί παρά να απομακρύνεται από τις εικόνες της πραγματικότητας που είχαν οι εμπνευστές της όταν κατέγραφαν τις εντολές τους, εικόνες που είχαν σχηματιστεί από τις τότε, αλλά σήμερα ξεπερασμένες, πολιτικές, κοινωνικές ή οικονομικές συνθήκες. Η Σύμβαση έχει την προϊστορία της, η οποία και σφραγίζει τα επόμενα βήματα εφαρμογής της. Και αυτή η προϊστορία συνδέεται με τις πολιτικές συνθήκες που προέκυψαν μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, κι οι οποίες ευνοούσαν την ιδέα μιας ευρωπαϊκής συσπείρωσης¹⁸. Μιας συσπείρωσης στηριγμένης σε κοινά ιδανικά, αξίες και αρχές, που να δίνει το στίγμα της τόσο στο εσωτερικό των κρατών (των τότε δυτικοευρωπαϊκών), όσο

¹⁶ Μ. Πικραμένος, *Η προστατευτική λειτουργία των αρχών του Συντάγματος και του Δημοσίου Δικαίου στις σχέσεις του πολίτη με το κράτος*, e-ΠΟΛΙΤΕΙΑ 9/2024.

¹⁷ Ι. Σαρμάς, *Η συνταγματική και διοικητική νομολογία*, ό.π., σελ. 14.

¹⁸ Χ. Ροζάκης, *Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Κλίνη του Προκρούστη ή Συμβολή στην Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση*; ΝοΒ 10/2009, σελ. 1834.

και στη συμπεριφορά τους στο διεθνές πεδίο. Αυτή η συσπείρωση υπήρξε η αναπόδραστη αντίδραση των βασικών δυτικοευρωπαϊκών κρατών σε δύο φαινόμενα, που αφορούσαν το άμεσο παρελθόν, αλλά και τις διεθνείς συνθήκες που είχαν αρχίσει να διαμορφώνονται αμέσως μεταπολεμικά. Η αποφυγή μιας νέας πολεμικής εμπλοκής στην Ευρώπη –ανάλογη με την καταστροφική περιπέτεια που προκάλεσαν οι δυνάμεις του Άξονα, οι οποίες σημειωτέον είχαν μακρύ παρελθόν δημοκρατικής διακυβέρνησης– υπήρξε ένας από τους βασικούς λόγους της συσπείρωσης. Ο άλλος ήταν η αδυναμία των δυτικοευρωπαϊκών κρατών να αντεπεξέλθουν στον διεθνή ανταγωνισμό και να αντιπαραταχθούν, από μόνα τους, στις ανερχόμενες, ιδεολογικά αντίπαλες, υπερδυνάμεις, τις ΗΠΑ και την ΕΣΣΔ. Οι συνθήκες απαιτούσαν κοινή αντιμετώπιση κοινών προβλημάτων. Για την αποφυγή μιας μελλοντικής περιπέτειας ανάλογης με αυτής του δεύτερου πολέμου, θα έπρεπε να ενισχυθεί η διευρωπαϊκή επιτήρηση της εσωτερικής λειτουργίας της δημοκρατικής αρχής και της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, η δημιουργία συνθηκών σχετικής κοινωνικής και οικονομικής ισότητας για όλα τα ευρωπαϊκά κράτη, και η βαθμιαία ολοκλήρωση στη βάση κοινών υποδειγμάτων ανάπτυξης της οικονομίας κι εξέλιξης της κοινωνίας. Η αποφυγή λεπτομερούς καταγραφής των εννοιολογικών ορίων των προστατευόμενων δικαιωμάτων, σε ένα κείμενο που σύμφωνα με το προοίμιό του αποσκοπεί στη δημιουργία «κοινών αντιλήψεων και κοινού σεβασμού» δεν μπορεί παρά να αντανakλά την πρόθεση των κρατών να αφήσουν την οριοθέτηση των εννοιών ανοικτή, ώστε να είναι δυνατός ο εξελικτικός μετασχηματισμός τους σε βάθος χρόνου¹⁹. Η ανάπτυξη των δικαιωμάτων δεν μπορεί να έχει στατικό χαρακτήρα αλλά δυναμικό, εξελικτικό και συνδυάζεται με τις σύγχρονες επικρατούσες συνθήκες. Ο τρόπος αυτός ερμηνείας δεν έχει σχέση με το παρελθόν αλλά με το σύγχρονο παρόν, και λαμβάνει υπόψη την ιστορική αλλαγή των ηθών, των συνθηκών, της καθημερινότητας της ζωής αλλά και της κοινωνίας. Η ερμηνεία από τον δικαστή πρέπει να προσαρμόζεται στον σύγχρονο τρόπο ζωής και να εξασφαλίζει την αρμονική εξέλιξη των δικαιωμάτων. Η εξελικτική ερμηνευτική μέθοδος έχει επιτρέψει στο δικαστήριο να υιοθετήσει εξαρχής τη μεταβολή των ηθών και των τεχνολογιών της τρίτης χιλιετίας. Το κοινωνικό περιβάλλον μέσα στο οποίο η διεθνής συμφωνία άντλησε την έμπνευση και την ύπαρξή της έζησε και επέδρασε απευθείας στο συμβατικό κανονιστικό σύστημα. Οι στόχοι της Σύμβασης δεσμεύονται από το πρότυπο της εξέλιξης της κοινωνίας²⁰.

Με κορυφαία αναφορά στην υπόθεση *Tyger κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, το δικαστήριο επανειλημμένα έχει υπενθυμίσει ότι η Σύμβαση είναι ένα «ζωντανό εργαλείο» (a living instrument), το

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Β. Χειρδάρης, *Η κριτική στο Στρασβούργο, τα όρια ερμηνείας, το «περιθώριο εκτίμησης» και τα προβλήματα του ΕΔΔΑ*, ΝοΒ 10/2009, σελ. 1991.

οποίο πρέπει να ερμηνεύεται στη βάση των κάθε φορά ενεστωτικών συνθηκών (πολιτικών, κοινωνικών, κ.ά.), και, κατά συνέπεια, έχει το καθήκον να προσαρμόζει την προστασία σε αρμονία με τις αλλαγές που έχουν πραγματοποιηθεί στο πέρασμα του χρόνου. Τούτο σημαίνει ότι το δικαστήριο όχι μόνο μπορεί να απομακρυνθεί από το είδος προστασίας που οραματίζονταν οι εμπνευστές της Σύμβασης και τα πρώτα δέκα κράτη-μέρη που την επικύρωσαν στις αρχές της δεκαετίας του '50 (πρόβλεψη που προσδιοριζόταν από τις τότε επικρατούσες συνθήκες), αλλά ότι μπορεί να μεταβάλλει και τη δική του νομολογία, όταν η πάροδος του χρόνου ανάμεσα σε μια προγενέστερη απόφασή του και σε μια μεταγενέστερη, για ομοειδή υπόθεση, έχει επιφέρει αλλαγές στις πραγματικές συνθήκες που περιέβαλαν μια υπόθεση (κοινωνικές, οικονομικές, κ.ά.) και οι οποίες είχαν οδηγήσει το δικαστήριο σε προηγούμενη δικανική πεποίθηση. Η Σύμβαση διαθέτει προς τούτο δύο ουσιώδη ευνοϊκά στοιχεία. Το πρώτο είναι δομικό: Πρόκειται για τη δημιουργία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕυρΔΔΑ). Το δεύτερο στοιχείο είναι λειτουργικό: Αφορά την εκτεταμένη χρήση αόριστων νομικών εννοιών, στις οποίες συγκαταλέγονται πολλές με ιδιαίτερη αξιολογική φόρτιση, όπως είναι η «δημοκρατική κοινωνία», το (εκάστοτε) «αναγκαίο μέτρο», η «δημόσια ασφάλεια», η «προάσπιση της δημόσιας τάξης» και η «προστασία της ηθικής»²¹. Το ΕΔΔΑ είναι ιστορική πρωτοτυπία διότι ενεργεί ώστε να δικαιώνει τη λειτουργία του σε έναν κόσμο διαρκών αλλαγών, που έχει όμως ανάγκη, για να διατηρήσει τη συνοχή του, σταθερών αρχών, όπως αυτή της «δημοκρατικής κοινωνίας». Όπως ισχύει και στη συνταγματική ερμηνεία, έτσι και όσον αφορά την ΕΣΔΑ, ως ιδιότυπο «Σύνταγμα των Δικαιωμάτων», η νομολογία του ΕυρΔΔΑ προσπαθεί «ώστε να μετεξελιχθούν οι “κλασσικές” λύσεις και να επιλυθούν κατά “νέο” τρόπο τυχόν νέα προβλήματα». Όλα αυτά με στόχο τη βελτιωμένη και διαφοροποιημένη τυπική μορφή των κειμένων. Έτσι, ικανοποιείται το αίτημα για γραπτή διατύπωση των Συνταγμάτων (και της ΕΣΔΑ) και εξυπηρετείται η αρχή της αξίας του ανθρώπου ως έννοια και σκοπός της συνταγματικής ιστορίας (και της ιστορίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου)²².

Το δικαστήριο έχει επανειλημμένα προχωρήσει σε δυναμικές ερμηνείες της Σύμβασης, που ενεργούν διασταλτικά, και, ορισμένες φορές, διαπλαστικά σε σχέση με τα προβλεπόμενα δικαιώματα. Μέσα από τη νομολογία του ΕΔΔΑ δημιουργείται καθημερινά ένα συμπαγές σώμα ερμηνείας της ΕΣΔΑ προσαρμοζόμενο στις αλλαγές που επιφέρει ο χρόνος και η ζωή, το οποίο αποτελεί τον φάρο για την αντιμετώπιση της προστασίας των δικαιωμάτων από τα κράτη μέλη της Σύμβασης²³. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η ερμηνεία η οποία έχει δοθεί στις έννοιες της

²¹ Χ. Αργυρόπουλος, *ΕΣΔΑ: Ιστορικότητα και προσαρμογή. Ο ρόλος του ΕυρΔΔΑ*, ΝοΒ 10/2009, σελ. 1964.

²² *Ibidem*, σελ. 1966.

²³ Χ. Ροζάκης, «Πρόλογος», στο: *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ερμηνεία κατ' άρθρο*, 2017, σελ. ΙΧ.

«αστικής φύσης» μιας δίκης, κι αντίστοιχα της «ποινικής φύσης», που προβλέπεται στο άρθρο 6 (Δικαίωμα σε δίκαιη δίκη)²⁴. Το δικαστήριο έχει, επίσης, λειτουργήσει διαπλαστικά, υιοθετώντας την προστασία νέων δικαιωμάτων, τα οποία δεν είχαν ρητά διατυπωθεί στη Σύμβαση. Το παράδειγμα, το οποίο έρχεται αμέσως στον νου είναι το δικαίωμα στο περιβάλλον.

IV. Ο ΕΘΝΙΚΟΣ ΝΟΜΟΘΕΤΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ ΥΠΟ ΤΗΝ ΕΥΕΡΓΕΤΙΚΗ ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΕΔΔΑ ΣΤΟ ΠΕΔΙΟ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗΣ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

1. Ο «ΔΙΚΟΝΟΜΙΣΜΟΣ» ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗ

Μια αναδρομή στη σχέση της νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου θα οδηγήσει στην παρατήρηση ότι από το 1953, έτος εισόδου της ΕΣΔΑ στην ελληνική έννομη τάξη, μέχρι περίπου τη δεκαετία 1990 το ελληνικό δικαστήριο θεωρούσε πάντοτε ότι το κατοχυρούμενο από την ΕΣΔΑ δικαίωμα ήταν μικρότερου ή ίσου πλάτους με το αντιστοίχως κατοχυρούμενο από το ελληνικό Σύνταγμα δικαίωμα, με συνέπεια να εφαρμόζεται μόνον το Σύνταγμα, έστω και αν μνημονευόταν και η ΕΣΔΑ²⁵. Είναι αξιοσημείωτο ότι σε αντίθεση με την εξαιρετικά γόνιμη άσκηση της δικαιοπλαστικής εξουσίας από το Συμβούλιο της Επικρατείας στο ουσιαστικό διοικητικό δίκαιο από το 1929 έως το 1974 και την ιδιαίτερα δημιουργική ερμηνεία συνταγματικών διατάξεων υπό την ισχύ του Συντάγματος 1975, το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο έδειχνε για πολλές δεκαετίες ότι έπασχε από δικονομισμό, δηλαδή η δικονομία από θεραπευρίδα του ουσιαστικού δικαίου μετετράπη σε πεδίο τεχνικών ασκήσεων που οδηγούσε στην απόρριψη των ενδίκων βοηθημάτων και μέσων. Οι αιτίες του δικονομισμού είναι πολλές και αφορούν όλο το δικαστικό σύστημα. Ο δικονομισμός συνιστά ένα είδος άμυνας στην επιβάρυνση της δικαιοσύνης, δείχνει ότι μερίδα του δικαστικού σώματος έχει χαμηλή δικαστική ενσυναίσθηση υπό την έννοια ότι δεν αντιλαμβάνεται τις κοινωνικές συνέπειες που συνεπάγεται η μη υπεισέλευση στην ουσία της διαφοράς, ενώ υπάρχει και μια ανομολόγητη αδυναμία δικαστών να αντιμετωπίσουν σοβαρά ζητήματα²⁶. Η συμβολή του ΕΔΔΑ είναι καταλυτική στην αλλαγή του τρόπου ερμηνείας και εφαρμογής των δικονομικών κανόνων. Η ιστορία των θεσμών καταδεικνύει ότι η αναθεώρηση της κρατούσας αντίληψης σπάνια συντελείται αποκλειστικά με εσωτερικές ρήξεις και χωρίς εξωγενείς εκλυτικούς παράγοντες. Τα εν πολλοίς συντηρητικά χαρακτηριστικά του δικαστικού συστήματος και ο αυτοεγκλωβισμός των δικαστηρίων στις υιοθετηθείσες λύσεις καθιστούν εξαιρετικά δυσχερή μια αντιφορμαλιστική στροφή εκ

²⁴ Ι. Σαρμάς, *Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, 1998, σελ. 160 επ.

²⁵ Φ. Αρναούτογλου, *Συμβούλιο της Επικρατείας και Ευρωπαϊκά Δικαστήρια*, ΝοΒ 2005.

²⁶ Η. Κουβαράς, *Το παραδεκτό στη Διοικητική Δίκη*, 2021, σελ. 127 επ.

των ένδον. Χαρακτηριστική περίπτωση δικονομισμού αποτέλεσε για χρόνια στη νομολογία η αντιμετώπιση του θεσμού της ομοδικίας. Νομολογιακώς είχαν καθορισθεί οι προϋποθέσεις της και γινόταν δεκτό ότι αν δεν συντρέχουν οι προϋποθέσεις αυτές, το ένδικο βοήθημα εξετάζεται ως προς τον προτασόμενο στο δικόγραφο διάδικο και απορρίπτεται οριστικώς ως προς τους λοιπούς, όπως επίσης γινόταν δεκτό ότι αν ένας από τους ενωνόμενους στο δικόγραφο δεν έχει έννομο συμφέρον για την άσκηση του ενδίκου βοηθήματος, δεν υπάρχει ομοδικία και το ένδικο βοήθημα απορρίπτεται ως απαράδεκτο για τους λοιπούς, πλην του πρώτου. Ανέκυψε το ζήτημα, ενόψει αυτής της ούτως ή άλλως αυστηρής νομολογίας, της τύχης του ενδίκου βοηθήματος στην περίπτωση όπου ο στερούμενος εννόμου συμφέροντος ήταν ο προτασόμενος στο δικόγραφο. Στο πλαίσιο αυτό εξεταζόταν πρώτα η ομοδικία, διαπιστωνόταν η έλλειψή της λόγω ελλείψεως εννόμου συμφέροντος του πρώτου και απορριπτόταν το ένδικο βοήθημα για τους λοιπούς, πλην του πρώτου και, στη συνέχεια, και για τον πρώτο ελλείψει εννόμου συμφέροντος. Με τον τρόπο αυτό, το δικαστήριο κατασκεύασε έναν παράδοξο κανόνα σύμφωνα με τον οποίο η εξέταση της ομοδικίας προηγείται της εξέτασης του εννόμου συμφέροντος²⁷. Με το άρθρο 22 παρ. 9 του ν. 3226/2004, ορίσθηκε ότι η αίτηση δεν απορρίπτεται οριστικά στην περίπτωση αυτή αλλά διατάσσεται χωρισμός δικογράφου και έτσι ο νομοθέτης έθεσε εκποδών αυτό τον τυπολατρικό νομολογιακό κανόνα.

2. Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΙΚΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΠΡΟΣΒΑΣΗΣ ΣΕ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ

Η δίκη, υπό την ευρεία έννοια του όρου, είναι ο θεσμός με τον οποίο διασφαλίζεται η εφαρμογή των κανόνων δικαίου στην κοινωνική ζωή και αποτελείται από ένα σύνολο δικαιοκρατικών ενεργειών δικαστικών οργάνων και διαδικιών που αποβλέπουν στην αυθεντική διάγνωση της αληθινής νομικής κατάστασης καθώς και στην αναγκαστική προσαρμογή της πραγματικής κατάστασης προς αυτή τη διάγνωση²⁸. Όπως σημειώνει ο Κ. Κεραμεύς, η δίκη διαμορφώθηκε για να εξυπηρετήσει ορισμένους σκοπούς οι οποίοι κλιμακώνονται σε περισσότερα επίπεδα. Πρώτος σκοπός της δίκης είναι η προστασία των δικαιωμάτων κάθε υποκειμένου δικαίου που παρεμποδίζεται κατά την άσκηση του δικαιώματός του και μπορεί, εισάγοντας την κατάλληλη μορφή δίκης, να επιτύχει την αυθεντική αναγνώριση του δικαιώματος και περαιτέρω την αναγκαστική συμμόρφωση του υποχρέου προς το περιεχόμενο του δικαιώματος. Επόμενος σκοπός είναι η ασφάλεια δικαίου, η οποία λειτουργεί σε δύο επίπεδα: Στο επίπεδο της συγκεκριμένης διαφοράς με την τελειωτική επίλυσή της και την αποκατάσταση της κοινωνικής ειρήνης στον

²⁷ Α. Ράντος, *Η επίδραση της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου για το δικαίωμα παροχής έννομης προστασίας στη νομολογία των Ελληνικών Δικαστηρίων*, ΝοΒ 10/2009, σελ. 1846.

²⁸ Κ. Κεραμεύς, *Αστικό Δικονομικό Δίκαιο*, 1983, σελ. 5.

βαθμό που διαταράχθηκε από τη γένεση της διαφοράς αυτής. Στο δεύτερο επίπεδο η ύπαρξη της δίκης ως θεσμού εμπεδώνει την εμπιστοσύνη της κοινωνίας στην εφαρμογή των κανόνων δικαίου και ενισχύει το αίσθημα ασφάλειας που βιώνει ο πολίτης στο πλαίσιο της έννομης τάξης. Σε ένα ακόμα επίπεδο η δίκη συμβάλλει στην καλλιέργεια του δικαίου μέσω της διαλεύκανσης αμφίβολων νομικών ζητημάτων. Με την αντιμετώπιση περιπτώσεων από τη νομολογία οι αφηρημένοι κανόνες αποκτούν συγκεκριμένο περιεχόμενο και «υφαίνουν πυκνό πλέγμα επιταγών που διέπουν την κοινωνική ζωή»²⁹, με τη δημοσίευση δε των δικαστικών αποφάσεων η νομική εργασία που έχει παραχθεί στο πλαίσιο της δίκης καθίσταται προσιτή στο ευρύτερο κοινό και προσφέρει αφορμές για επιστημονική επεξεργασία και δημόσιο διάλογο. Ο Κ. Μπέης επισημαίνει ότι το φυσικό ή νομικό πρόσωπο που ασκεί ένδικο βοήθημα ενδιαφέρεται για την προστασία των θιγόμενων δικαιωμάτων του, όμως η δικαστική απόφαση έχει ευρύτερους στόχους που συνίσταται κυρίως στη διαφύλαξη της έννομης τάξης που αποτελεί αγαθό το οποίο βρίσκεται έξω από την εξουσία προς διάθεση των διαδίκων³⁰.

Κατά πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ, ο πυρήνας του δικαιώματος πρόσβασης συνίσταται στην υποβολή μιας αξίωσης στο δικαστήριο το οποίο έχει δικαιοδοσία και αρμοδιότητα να εξετάσει τη νομική και ουσιαστική βασιμότητά της και να καταλήξει σε δεσμευτική απόφαση τέμνουσα τη διαφορά³¹. Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ ως μία από τις εκφάνσεις του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη³², δεν είναι απόλυτο αλλά υπόκειται σε περιορισμούς, οι οποίοι γίνονται σιωπηρά δεκτοί, κυρίως ως προς τις προϋποθέσεις του παραδεκτού ενός ενδίκου μέσου. Αυτό συμβαίνει διότι, λόγω της ίδιας της φύσης, το δικαίωμα προαπαιτεί μία ρύθμιση από το κράτος, το οποίο διαθέτει στο ζήτημα αυτό ένα περιθώριο ελεύθερης εκτίμησης. Οι περιορισμοί όμως αυτοί δεν επιτρέπεται να πλήττουν σε τέτοιο βαθμό την άσκηση του δικαιώματος, ώστε να θίγεται η ουσία του. Πρέπει επίσης οι περιορισμοί να εξυπηρετούν έναν δικαιολογημένο σκοπό και να υπάρχει εύλογη αναλογία ανάμεσα στα μέσα που χρησιμοποιούνται και τον επιδιωκόμενο σκοπό. Έτσι, το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο παραβιάζεται όταν η ρύθμιση του δικαιώματος από το κράτος παύει να εξυπηρετεί τους σκοπούς της ασφάλειας δικαίου και της χρηστής απονομής της δικαιοσύνης και αποτελεί ένα είδος φραγμού που εμποδίζει την εξέταση της ουσίας του ενδίκου μέσου. Στο παραπάνω συμπέρασμα έχει επανειλημμένα καταλήξει το δικαστήριο σε ελληνικές υποθέσεις, κρίνοντας ότι ο περιορισμός

²⁹ Ibidem, σελ. 8.

³⁰ Κ. Μπέης, *Εισαγωγή στη δικονομική σκέψη*, 1981, σελ. 102.

³¹ Λ.-Α. Σισιλιάνος, στο: *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, ό.π., σελ. 249.

³² Ι. Σαρμάς, *Η δίκαιη ισορροπία*, 2018, σελ. 54 επ.

που επιβλήθηκε στο δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο των ενδιαφερομένων δεν τελούσε σε αναλογία με τους προαναφερθέντες επιδιωκόμενους σκοπούς³³. Η χώρα καταδικάστηκε σε περισσότερες υποθέσεις, μεταξύ των οποίων και στην περίπτωση κατά την οποία το ένδικο μέσο απορρίπτεται ως απαράδεκτο λόγω μίας τυπικής παράλειψης στη σύνταξη ή την κατάθεσή του.

Η καταδίκη ήλθε το 2000 με την υπόθεση *Ανώνυμος Εταιρεία «Σωτήρης και Νίκος Κούτρας Α.Τ.Τ.Ε.Ε.»*, στην οποία η προσφεύγουσα εταιρεία είχε ασκήσει αίτηση ακυρώσεως στο Συμβούλιο της Επικρατείας κατά της απόρριψης από τον Υπουργό Εθνικής Οικονομίας της αίτησής της να λάβει κρατική επιχορήγηση για την κατασκευή ενός ξενοδοχείου. Η αίτηση κατατέθηκε από τον πληρεξούσιο δικηγόρο της εταιρείας σε αστυνομικό τμήμα της Αθήνας και παρελήφθη από αστυνομικούς, οι οποίοι έθεσαν τη σφραγίδα του τμήματος και σημείωσαν τον αριθμό πρωτοκόλλου και την ημερομηνία κατάθεσης πάνω στην πρώτη σελίδα του δικογράφου, αλλά παρέλειψαν να συμπληρώσουν τα στοιχεία αυτά στην πράξη κατάθεσης που συντάχθηκε στην τελευταία σελίδα της αίτησης και υπογράφηκε από τους ίδιους, τον πληρεξούσιο δικηγόρο της εταιρείας και τον διοικητή του τμήματος. Διαπιστώνοντας την παράλειψη αυτή, το Συμβούλιο της Επικρατείας κήρυξε απαράδεκτη την αίτηση ακυρώσεως με βάση το άρθρο 19 παρ. 1 και 2 του π.δ. 18/1989, όπου προβλέπεται ότι σε περίπτωση κατάθεσης της αίτησης ακυρώσεως σε δημόσια αρχή πρέπει, μεταξύ άλλων, να αναγράφεται ο αριθμός πρωτοκόλλου στην οικεία πράξη κατάθεσης. Κατόπιν αυτού με την απόφαση 602/2002 της Ολομέλειας έγινε δεκτό ότι η διαγραφόμενη από τις διατάξεις του π.δ. 18/1989 διαδικασία καταθέσεως της αιτήσεως ακυρώσεως και της αιτήσεως αναιρέσεως αποβλέπει στην εξασφάλιση της γνησιότητας του δικογράφου και στην αναμφισβήτητη απόδειξη της ημερομηνίας κατάθεσής του, η οποία συνάπτεται με την εμπρόθεσμη ή μη άσκηση των αιτήσεων αυτών. Προς τούτο προβλέπεται, όταν η κατάθεση δεν γίνεται στο Συμβούλιο της Επικρατείας, η σύνταξη, πέραν της καταχωρίσεως του δικογράφου στο οικείο πρωτόκολλο εισερχομένων εγγράφων, σχετικής πράξεως καταθέσεως στην οποία μνημονεύεται ο αριθμός του πρωτοκόλλου και η χρονολογία. Η μνεία όμως του αριθμού του πρωτοκόλλου στη συντασσόμενη έκθεση καταθέσεως δεν αποτελεί, κατά την έννοια των ίδιων διατάξεων, ουσιώδη τύπο της πράξεως αυτής. Έτσι, η σχετική παράλειψη μπορεί νομίμως να αναπληρωθεί, είτε από την αναγραφή του αριθμού αυτού παραπλεύρως της εκθέσεως καταθέσεως ή σε άλλο σημείο του δικογράφου, είτε από επίσημο αντίγραφο εκ του οικείου πρωτοκόλλου εισερχομένων εγγράφων της αρχής ή του δικαστηρίου όπου έγινε η κατάθεση.

³³ Μ. Τσίρλη, *Οι αναχρονισμοί στην ερμηνεία των δικονομικών κανόνων από τα εθνικά δικαστήρια και ο διορθωτικός ρόλος του ΕΔΔΑ*, ΝοΒ 10/2009, σελ. 1940.

3. Ο ΕΥΛΟΓΟΣ ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ Η ΘΕΣΠΙΣΗ ΤΟΥ ΑΠΟΖΗΜΙΩΤΙΚΟΥ ΕΝΔΙΚΟΥ ΒΟΗΘΗΜΑΤΟΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΝΟΜΟΘΕΤΗ (ν. 4055/2012)

Οι ρυθμίσεις του άρθρου 20 παρ. 1 Σ. και του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ συγκροτούν ενιαίο πλαίσιο αυξημένης τυπικής ισχύος για την άσκηση του ατομικού δικαιώματος δικαστικής προστασίας υπό τις διάφορες εκδηλώσεις του, όπως έχουν διαπλαστεί από τη νομολογία των εθνικών δικαστηρίων και του ΕΔΔΑ. Μεταξύ των ως άνω ρυθμίσεων εντοπίζονται ορισμένες διαφορές, μεταξύ των οποίων είναι ότι το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ κατοχυρώνει επιπρόσθετα το δικαίωμα σε περαίωση της δίκης εντός εύλογου χρόνου. Αυτό το δικαίωμα δεν προκύπτει από τη γραμματική ερμηνεία του Συντάγματος ούτε τα εθνικά δικαστήρια είχαν διαμορφώσει νομολογιακά ως ειδικότερη εκδήλωσή του την περαίωση της δίκης εντός εύλογου χρόνου, παρά το γεγονός ότι θα μπορούσε ευχερώς να συναχθεί ερμηνευτικά αυτή η διάσταση από τον συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 20 παρ. 1 και 87 παρ. 1 και 2 Σ.³⁴ Και τούτο λόγω της πυρηνικής θέσης της διάστασης του χρόνου στο δικαίωμα δικαστικής προστασίας, λαμβανομένης υπόψη της ταχύτητας κίνησης των πραγμάτων και των αλματωδών εξελίξεων σε τομείς της κοινωνίας, οπότε η εύλογη χρονική διάρκεια της δίκης προσλαμβάνει καθοριστικό χαρακτήρα για την πραγματική ωφέλεια του πολίτη από την έκδοση της δικαστικής απόφασης στην οποία καταλήγει η διαδικασία της δίκης³⁵. Έτσι, η δικαστική προστασία δεν στερείται νοήματος στην πράξη, καθίσταται αποτελεσματική καθότι παρέχεται σε χρόνο και με τρόπο που εξασφαλίζεται πράγματι η απονομή της δικαιοσύνης³⁶. Το ΕΔΔΑ διαμόρφωσε πλούσια νομολογία για την εύλογη διάρκεια της δίκης εκδίδοντας σειρά καταδικαστικών αποφάσεων για κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης που έχουν παραβιάσει το ειδικότερο αυτό δικαίωμα, υπογραμμίζοντας τη σημασία που αποδίδει η ΕΣΔΑ στη γενική αρχή της χρηστής απονομής της δικαιοσύνης χωρίς καθυστερήσεις που υπονομεύουν την αποτελεσματικότητα και την αξιοπιστία της, οδηγούν δε εντέλει σε φαινόμενα αρνησιδικίας³⁷. Προς την κατεύθυνση αυτή το ΕΔΔΑ έχει νομολογήσει ότι τα κράτη οφείλουν να οργανώσουν το δικαστικό τους σύστημα προκειμένου να επιτευχθεί ο μείζων στόχος που είναι η απονομή της δικαιοσύνης σε λογική προθεσμία³⁸. Το ζήτημα της παραβίασης του δικαιώματος για εύλογη διάρκεια της δίκης απασχόλησε το ΕΔΔΑ σε πλήθος ελληνικών υποθέ-

³⁴ Κ. Μπέης, «Άρθρο 20», στο: Γ. Κασσιμάτης/Κ. Μαυριάς, *Ερμηνεία του Συντάγματος*, Τόμος Α', 2^η έκδ., 2003, σελ. 58.

³⁵ Δ. Μακρής, *Οργάνωση και επιτάχυνση της έννομης προστασίας στο Συμβούλιο της Επικρατείας κατά το διάστημα των ετών 1990-2002*, 2002, σελ. 20.

³⁶ Π. Δαγτόγλου, *Συνταγματικό Δίκαιο. Ατομικά Δικαιώματα Β'*, 2005, σελ. 1417.

³⁷ ΕΔΔΑ *Vermillo κατά Ιταλίας*, 20.02.1991· *Moreira de Azenedo κατά Πορτογαλίας*, 23.10.1990· *Katte Klitche de la Grange κατά Ιταλίας*, 27.10.1994· *Boddaert κατά Βελγίου*, 12.10.1992.

³⁸ ΕΔΔΑ *Pelissier et Sassi κατά Γαλλίας*, 25.03.1999· *Gouillard κατά Γαλλίας*, 30.06.2011· *Tsasnik et Kaounis κατά Ελλάδος*, 14.01.2010· *Milionis κ.ά. κατά Ελλάδος*, 24.04.2008· *Fergadioti-Rizaki κατά Ελλάδος*, 18.04.2013.

σεων και εκδόθηκε μεγάλος αριθμός καταδικαστικών αποφάσεων που διαπίστωναν υπερβολική διάρκεια της δίκης. Το πρόβλημα αυτό εμφανίστηκε με ιδιαίτερη ένταση στη διοικητική δικαιοσύνη υφίσταται όμως και στην πολιτική και ποινική δικαιοσύνη. Έτσι, το ΕΔΔΑ δρομολόγησε διαδικασία πιλοτικών αποφάσεων αρχής γενομένης από τη διοικητική δίκη με την απόφαση *Αθανασίου κατά Ελλάδος*³⁹. Το ΕΔΔΑ σημείωσε στην εν λόγω απόφαση ότι σημαντικές και επαναλαμβανόμενες καθυστερήσεις στην απονομή της δικαιοσύνης αποτελούν ένα ιδιαίτερα ανησυχητικό φαινόμενο, που μπορεί να υπονομεύσει την εμπιστοσύνη του κοινού στην αποτελεσματικότητα του δικαστικού συστήματος⁴⁰. Μετά την ως άνω απόφαση του ΕΔΔΑ, η ελληνική πολιτεία θέσπισε τις διατάξεις των άρθρων 53 έως 58 του ν. 4055/2012 με τις οποίες εισήχθη, ως νέο ένδικο βοήθημα, η αίτηση για δίκαιη ικανοποίηση λόγω υπερβάσεως της εύλογης διάρκειας της διοικητικής δίκης, η οποία ασκείται ανά βαθμό δικαιοδοσίας και από κάθε διάδικο (πλην του Δημοσίου και των δημοσίων νομικών προσώπων, τα οποία συνιστούν κυβερνητικούς οργανισμούς, κατά την έννοια του άρθρου 34 της ΕΣΔΑ) και στρέφεται κατά του Ελληνικού Δημοσίου, εκπροσωπούμενου από τον υπουργό Οικονομικών⁴¹. Το ΕΔΔΑ εξέτασε, στην απόφαση *Τεχνική Ολυμπιακή κατά Ελλάδος*, τον αποτελεσματικό χαρακτήρα της αποζημιωτικής προσφυγής, υπό την έννοια του άρθρου 35 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, που θέσπισαν οι ως άνω διατάξεις του ν. 4055/2012 σε συνδυασμό με την προληπτική προσφυγή, η οποία καθιερώθηκε ως αίτηση επιτάχυνσης ενώπιον του δικαστηρίου που εκκρεμεί το ένδικο βοήθημα ή μέσο από τις διατάξεις των άρθρων 59 και 60 του ίδιου ν. 4055/2012. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι προσφυγές που επιτρέπουν την επιτάχυνση της διαδικασίας και την αποζημίωση των ενδιαφερομένων είναι πραγματικές προσφυγές, αφού μπορούν συγχρόνως να εμποδίσουν την εξακολούθηση της επικαλούμενης παραβίασης του δικαιώματος του προσφεύγοντος να εξεταστεί η υπόθεσή του χωρίς υπερβολική καθυστέρηση και να αποκατασταθεί δεόντως η παραβίαση που έγινε. Επιπροσθέτως, οι πρόσφατες αποφάσεις των διοικητικών δικαστηρίων, που αφορούν διαδίκους στους οποίους επιδικάστηκε αποζημίωση λόγω της υπερβολικής διάρκειας της διαδικασίας ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων, αποδεικνύουν ότι η εν λόγω αποζημιωτική προσφυγή είναι πραγματική όχι μόνον από νομικής άποψης, αλλά και στην πράξη.

³⁹ ΕΔΔΑ *Αθανασίου κατά Ελλάδος*, 21.12.2010.

⁴⁰ J. Boka, "To Delay Justice is Injustice? A Comparative Analysis of (Un)reasonable Delay", στο: A. Bado (ed.), *Fair Trial and Judicial Independence*, 2014, σελ. 141 επ.

⁴¹ Μ. Βηλαράς, «Δίκαιη ικανοποίηση λόγω υπερβάσεως της εύλογης διάρκειας της διοικητικής δίκης», και Κ. Παρασκευοπούλου, «Ο μηχανισμός για τη χορήγηση αποζημίωσης λόγω υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της δίκης κατά το εθνικό δίκαιο (ν. 4055/2012). Μια πρώτη αποτίμηση», στο: *Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Συμβούλιο της Επικρατείας σε διαρκή διάλογο*, 2013, σελ. 85 επ. και αντίστοιχα 101 επ.

Σύμφωνα με τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας⁴² οι διατάξεις των άρθρων 53 έως 58 του ν. 4055/2012 θεσμοθετούν, ως νέο ένδικο βοήθημα, την αίτηση για δίκαιη ικανοποίηση λόγω υπερβάσεως της εύλογης διάρκειας διοικητικής δίκης, η οποία (αίτηση) ασκείται ανά βαθμό δικαιοδοσίας από κάθε διάδικο –πλην του Δημοσίου και των δημοσίων νομικών προσώπων που συνιστούν κυβερνητικούς οργανισμούς κατά την έννοια του άρθρου 34 της ΕΣΔΑ– και στρέφεται κατά του Ελληνικού Δημοσίου εκπροσωπούμενου από τον Υπουργό Οικονομικών. Στη σχετική με τις διατάξεις των άρθρων αυτών αιτιολογική έκθεση γίνεται αναφορά κυρίως στα άρθρα 6 παρ. 1 και 13 της ΕΣΔΑ και στην «απόφαση-πilotο» του ΕΔΔΑ της 21.12.2010 *Αθανασίου κ.λπ. κατά Ελλάδος*, με την οποία διαπιστώθηκε η ύπαρξη συστημικού προβλήματος στην ελληνική διοικητική δικαιοσύνη λόγω του σημαντικού αριθμού των παραβιάσεων των ως άνω άρθρων της Συμβάσεως (ιδίως του άρθρου 6 παρ. 1 αυτής) με την υπέρβαση της εύλογης διάρκειας της διοικητικής δίκης. Αντικείμενο της αιτήσεως είναι η δίκαιη ικανοποίηση των διαδίκων με την επιδίκαση εύλογου χρηματικού ποσού για την αποκατάσταση της (ηθικής κατά κύριο λόγο) βλάβης που υπέστησαν λόγω της προσβολής του δικαιώματός τους για ταχεία απονομή της διοικητικής δικαιοσύνης. Με τις επιμέρους διατάξεις των άρθρων 53 έως 58 του ν. 4055/2012 ρυθμίζονται ζητήματα σχετικά με το παραδεκτό της αιτήσεως, τον αρμόδιο κατά περίπτωση δικαστικό σχηματισμό για την εκδίκασή της, τη διαδικασία ενώπιον του αρμοδίου σχηματισμού και τα κριτήρια, σύμφωνα με τα οποία εκτιμάται η εύλογη χρονική διάρκεια της διοικητικής δίκης. Τα κριτήρια αυτά, τα οποία σύμφωνα με την εισηγητική έκθεση του νόμου είναι αντίστοιχα με εκείνα που έχει διαπλάσει η νομολογία του ΕΔΔΑ, απαριθμούνται στο άρθρο 57 παρ. 1 και αφορούν, ειδικότερα, τη συμπεριφορά των διαδίκων κατά την εξέλιξη της συγκεκριμένης δίκης, την πολυπλοκότητα της υποθέσεως από δικονομική και ουσιαστική άποψη, τη στάση των αρμοδίων κρατικών αρχών και τη σημασία της υποθέσεως για τον αιτούντα. Όπως προκύπτει από τις διατάξεις του νόμου, η κρίση του δικαστηρίου, το οποίο επιλαμβάνεται αιτήσεως για δίκαιη ικανοποίηση λόγω υπερβάσεως της εύλογης διάρκειας διοικητικής δίκης, περιλαμβάνει τα εξής στάδια: Το δικαστήριο κρίνει, εν πρώτοις, αν η αίτηση έχει ασκηθεί παραδεκτως και αν συντρέχει παραβίαση του δικαιώματος του αιτούντος για ταχεία απονομή της δικαιοσύνης λόγω υπερβάσεως της εύλογης διάρκειας της συγκεκριμένης διοικητικής δίκης. Εφόσον συντρέχουν αυτές οι προϋποθέσεις, το δικαστήριο ακολούθως κρίνει, με ειδική αιτιολογία, αν πρέπει να καταβληθεί χρηματικό ποσό για τη δίκαιη ικανοποίηση του αιτούντος ή αν, αντιθέτως, μόνη η διαπίστωση της παραβιάσεως του ως άνω δικαιώματός του δύναται να θεωρηθεί επαρκής ικανοποίηση. Εάν το δικαστήριο κρίνει ότι πρέπει να επιδικασθεί χρηματικό ποσόν για τη

⁴² ΣτΕ 1/2013, 421/2021, 230, 360, 1437, 1507, 2457/2020 μον. συνθ. κ.ά.

δίκαιη ικανοποίηση του αιτούντος, προβαίνει στον καθορισμό του ύψους του ποσού λαμβάνοντας υπ' όψιν, ιδίως, τη χρονική περίοδο που συνιστά υπέρβαση του εύλογου χρόνου κατά την εκδίκαση της υποθέσεως και την ενδεχόμενη ικανοποίηση του αιτούντος από άλλα μέτρα, προβλεπόμενα στην κειμένη νομοθεσία.

Όπως έχει κριθεί από το δικαστήριο, κατά συνεκτίμηση της νομολογίας του ΕΔΔΑ, η θέσπιση με τον ν. 4055/2012 ειδικού ενδίκου βοηθήματος προς δίκαιη ικανοποίηση διαδίκων, εξαιτίας υπερβάσεως της εύλογης διάρκειας διοικητικής δίκης, δικαιολογεί την επιδίκαση ποσού μειωμένου σε σχέση με εκείνο που θα επιδίκαζε το ΕΔΔΑ, εάν η υπόθεση είχε αχθεί ενώπιόν του, εφόσον το ποσό που θα επιδικασθεί δεν θα είναι πολύ κατώτερο ενός εύλογου ορίου (“unreasonable”), θα στοιχεί προς τη νομική παράδοση και το βιοτικό επίπεδο (“standard of living”) της χώρας και η σχετική απόφαση θα εκδοθεί ταχέως, θα είναι αιτιολογημένη και θα εκτελεσθεί αμέσως. Στο πλαίσιο αυτό, συνεκτιμάται η κατά τα τελευταία έτη πτώση του βιοτικού επιπέδου, η οποία συνδέεται με τον σοβαρότατο κλονισμό της δημοσιονομικής ισορροπίας του ελληνικού κράτους, λόγω της εκτοξεύσεως του δημοσίου ελλείμματος και του δημοσίου χρέους και εκδηλώνεται στην οικονομική ύφεση και μείωση του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος, αλλά και του διαθέσιμου κατά κεφαλήν εισοδήματος⁴³.

4. Η ΑΙΤΗΣΗ ΕΠΑΝΑΛΗΨΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ ΩΣ ΠΡΟΪΟΝ ΔΙΚΑΙΟΠΛΑΣΤΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ

Ιδιαίτερα σημαντικές για τη διαμόρφωση του διοικητικού δικονομικού δικαίου, υπό την επιρροή του ΕΔΔΑ, είναι οι αποφάσεις ΣτΕ 1992, 1993/2016 με τις οποίες έγινε δεκτό ότι η αίτηση επανάληψης της διαδικασίας του άρθρου 105Α του ΚΔΔ εφαρμόζεται και για την αναιρετική δίκη πριν ο νομοθέτης προβλέψει το ένδικο αυτό μέσο στη νομοθεσία του Συμβουλίου της Επικρατείας⁴⁴. Στις αποφάσεις αυτές κρίθηκε ότι ειδική εκδήλωση της αρχής της ισότητας συνιστά η αρχή της δικονομικής ισότητας, η οποία επιβάλλει την ίση μεταχείριση των διαδίκων, ακόμα και στο πλαίσιο διαφορετικών δικών, από τους δικονομικούς νόμους που ρυθμίζουν τους όρους παροχής έννομης προστασίας⁴⁵. Η αρχή αυτή δεν απαγορεύει στον νομοθέτη να θεσπίζει ειδικές ρυθμίσεις για την παροχή ένδικης προστασίας σε κατηγορίες διοικητικών διαφορών, εφόσον τούτο δικαιολογείται αντικειμενικά, ενόψει της φύσης, της σημασίας ή των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών

⁴³ ΣτΕ μον. συνθ. 2150, 2260/2019, 1390, 1421, 1437, 1507, 2457, 2638-39, 2991/2020, 995/2022.

⁴⁴ Ι. Δημητρακόπουλος, «Η Αίτηση Επανάληψης Διαδικασίας ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας», στο: *Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Συμβούλιο της Επικρατείας σε διαρκή διάλογο. Νεότερες εξελίξεις*, 2017, σελ. 83 επ.

⁴⁵ ΣτΕ 761/2014 7μ., 1229/2015· πρβλ. ΣτΕ 2807/2002 Ολομ., 3060/2013 7μ.

τους και των συναφών αναγκών που ανακύπτουν από την άσκηση και εκδίκαση των οικείων ενδίκων βοηθημάτων ή μέσων⁴⁶. Συνακόλουθα, οι νομοθετικές διατάξεις του δικονομικού δικαίου πρέπει να ερμηνεύονται κατά τρόπο που συνάδει με την αρχή της δικονομικής ισότητας, η οποία συνιστά επίσης επιταγή της ΕΣΔΑ, εφαρμοστέα και στο πλαίσιο της εκτέλεσης από τα κράτη μέλη των αποφάσεων του ΕΔΔΑ⁴⁷. Περαιτέρω έγινε δεκτό ότι κατά το άρθρο 105Α παρ. 1 του ΚΔΔ, χωρεί, ενώπιον τακτικού διοικητικού δικαστηρίου, αίτηση επανάληψης της ενώπιον του διαδικασίας, στην οποία εμφιλοχώρησε διαπιστωθείσα από το ΕΔΔΑ παραβίαση της ΕΣΔΑ, σε σχέση με (αμετάκλητη) απόφασή του επί διοικητικής διαφοράς ουσίας, όταν είτε η ίδια η απόφαση είτε η επίμαχη, αντίθετη προς την ΕΣΔΑ, κρίση της δεν κατέστη αντικείμενο αναιρετικού ελέγχου από το Συμβούλιο της Επικρατείας, ως μη υποκείμενη σε αίτηση αναίρεσης ενώπιον του τελευταίου, σύμφωνα με το άρθρο 53 του π.δ. 18/1989. Περαιτέρω το άρθρο 105Α παρ. 1 του ΚΔΔ έχει την έννοια ότι εφαρμόζεται και σε περίπτωση στην οποία η απόφαση διοικητικού δικαστηρίου που κρίθηκε με απόφαση του ΕΔΔΑ ως ενέχουσα παραβίαση διατάξεων της ΕΣΔΑ προσβλήθηκε με αίτηση αναίρεσης ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας, το οποίο απέρριψε την αίτηση, με σκέψεις οι οποίες έρχονται σε αντίθεση προς τα κριθέντα από το ΕΔΔΑ, δεδομένου ότι η διάταξη αφορά γενικά σε «*δίκες ουσιαστικών διοικητικών διαφορών*», κατά τα αναφερόμενα στην αιτιολογική της έκθεση, ανεξαρτήτως της περάτωσης της δίκης με απόφαση τακτικού διοικητικού δικαστηρίου ή του Ανααιρετικού Δικαστηρίου, στοιχείο το οποίο, ενόψει και των διατάξεων του άρθρου 53 του π.δ. 18/1989 και του άρθρου 35 της ΕΣΔΑ (που απαιτεί την προηγούμενη εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων, ως προϋπόθεση του παραδεκτού προσφυγής ενώπιον του ΕΔΔΑ) παρίσταται συμπτωματικό και δεν διαφοροποιεί ουσιωδώς τις δύο αυτές κατηγορίες υποθέσεων. Η εν λόγω ερμηνεία εναρμονίζεται με την υποχρέωση του κράτους για αποτελεσματική εκτέλεση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ, η εκπλήρωση της οποίας δεν μπορεί να επιτευχθεί μέσω της άσκησης αίτησης επανάληψης ενώπιον του Διοικητικού Εφετείου, λαμβανομένου υπόψη ότι το εν λόγω δικαστήριο δεσμεύεται από τα κριθέντα με την οικεία απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας και δεν έχει, κατά τον νόμο, την εξουσία να προβεί στην εξαφάνιση, τροποποίηση ή μη εφαρμογή της απόφασης αυτής. Εξάλλου, η αντίθετη ερμηνευτική εκδοχή [δηλαδή ότι, σε τέτοια περίπτωση, δεν χωρεί αίτηση επανάληψης της διαδικασίας, ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας, με το επιχείρημα ότι η διάταξη του άρθρου 105Α αφορά μόνο στη δίκη ενώπιον τακτικού διοικητικού δικαστηρίου και δεν καταλαμβάνει και τις υποθέσεις που κρίνονται κατ' αναίρεση από το Συμβούλιο Επικρατείας, στη νομοθεσία του οποίου

⁴⁶ ΣτΕ 761/2014 7μ., 1229/2015.

⁴⁷ ΕΔΔΑ VgT κατά Ελβετίας, 30.06.2009.

(π.δ. 18/1989) δεν υπάρχει αντίστοιχη διάταξη] δεν μπορεί να γίνει δεκτή και ως ασύμβατη με την αρχή της δικονομικής ισότητας, όπως αυτή κατοχυρώνεται στο Σύνταγμα και στην ΕΣΔΑ. Και τούτο διότι ναι μεν η φύση, η σημασία και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ορισμένων κατηγοριών διοικητικών διαφορών ενδέχεται να δικαιολογούν την επιλογή του νομοθέτη να μην προβλέψει γι' αυτές δυνατότητα επανάληψης της διαδικασίας εκδίκασής τους, λόγω διαπίστωσης από το ΕΔΔΑ παράβασης της ΕΣΔΑ, αλλά, πάντως, η φύση, η ένταση και η έκταση της υποχρέωσης του κράτους για εκτέλεση καταδικαστικής απόφασης του ΕΔΔΑ, μέσω επανάληψης της οικείας ένδικης διαδικασίας, δεν διαφοροποιούνται ανάλογα με το αν η οικεία, τελική δικαιοδοτική κρίση εξηνέχθη από τακτικό διοικητικό δικαστήριο ή από το Συμβούλιο της Επικρατείας. Με άλλα λόγια, η διατύπωση σχετικής (με τη διαπιστωθείσα παράβαση της ΕΣΔΑ) κατ' αναίρεση κρίσης του Ανώτατου Διοικητικού Δικαστηρίου δεν συνιστά συναφές και θεμιτό κριτήριο διάκρισης, όσον αφορά τη δικονομική δυνατότητα του θιγόμενου από τη διαπιστωθείσα παράβαση να ζητήσει την επανάληψη της επίμαχης ένδικης διαδικασίας.

Ακολούθησε η ρητή νομοθετική πρόβλεψη της αίτησης επανάληψης της διαδικασίας που στρέφεται κατά δικαστικής απόφασης για την οποία κρίθηκε με απόφαση του ΕΔΔΑ ότι εκδόθηκε κατά παράβαση δικαιώματος που αφορά τον δίκαιο χαρακτήρα της διαδικασίας ή διάταξης του ουσιαστικού δικαίου, η οποία εισήχθη στη δικονομία του Συμβουλίου της Επικρατείας το άρθρο 69Α του π.δ. 18/1989 (που προστέθηκε με το άρθρο 16 του ν. 4446/2016). Όπως έχει κριθεί, η προβλεπόμενη στο άρθρο 105Α του ΚΔΔ και στο άρθρο 69Α του π.δ. 18/1989 αίτηση επανάληψης της διαδικασίας συνιστά έκτακτο ένδικο μέσο, με το οποίο επιδιώκεται η εξαφάνιση (εν όλω ή εν μέρει) αμετάκλητης δικαστικής απόφασης, προκειμένου να καταστεί εκκρεμές και να κριθεί εκ νέου το ένδικο βοήθημα ή μέσο που απορρίφθηκε (εν όλω ή εν μέρει) με την απόφαση αυτή. Τα ως άνω άρθρα ρυθμίζουν ορισμένα θέματα της άσκησης της εν λόγω αίτησης, ενώ για τα λοιπά ζητήματα παραδεκτού καθώς και για τη διαδικασία εκδίκασής της παραπέμπουν στις διατάξεις που ισχύουν για το δικαστήριο και τον σχηματισμό του δικαστηρίου που επιλαμβάνεται αρμοδίως της αίτησης αυτής, σε σχέση με το ένδικο βοήθημα ή μέσο που απορρίφθηκε με την προσβαλλόμενη δικαστική απόφαση⁴⁸. Εξάλλου, σύμφωνα με γενική δικονομική αρχή, δεν επιτρέπεται η άσκηση από το ίδιο πρόσωπο δεύτερου ενδίκου μέσου, όπως αίτησης αναίρεσης, κατά δικαστικής απόφασης την οποία έχει ήδη προσβάλει⁴⁹. Τούτων έπεται ότι δεν χωρεί (και είναι απορριπτέα ως απαράδεκτη) δεύτερη αίτηση από τον ίδιο διάδικο για επανάληψη της διαδικασίας εκδίκασης της ίδιας αίτησης αναίρεσης, η οποία απορρίφθηκε (εν όλω ή εν

⁴⁸ ΣτΕ 1003/2018, 1992/2016, 1993/2016, 2130/2016, 680/2017, 681/2017 7μ.

⁴⁹ ΣτΕ 2210/2012, 322/2015 εν συμβ.

μέρει) από το Συμβούλιο της Επικρατείας με απόφαση η οποία κρίθηκε με ορισμένη απόφαση του ΕΔΔΑ ως ενέχουσα παραβίαση διάταξης της ΕΣΔΑ⁵⁰.

Σύμφωνα με τις αποφάσεις 1992 και 1993/2016 του Συμβουλίου της Επικρατείας αίτηση επανάληψης της διαδικασίας εκδίκασης αίτησης αναίρεσης ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας κρίνεται βάσιμη, εφόσον συντρέχουν σωρευτικά οι ακόλουθες προϋποθέσεις: (α) η διαπιστωθείσα από το ΕΔΔΑ παράβαση διάταξης της ΕΣΔΑ είναι τέτοια ώστε να τελεί σε αιτιώδη συνάφεια προς το σκεπτικό και το διατακτικό της απορριπτικής της αίτησης αναίρεσης, απόφασης του Συμβουλίου της Επικρατείας, ώστε η άρση της εν λόγω παράβασης και των συνεπειών της να μπορεί να επιτευχθεί μέσω της εξαφάνισης της προσβαλλόμενης απόφασης του παρόντος δικαστηρίου και, περαιτέρω, μέσω της νέας κρίσης και αποδοχής της αίτησης αναίρεσης (λ.χ. η προϋπόθεση αυτή δεν συντρέχει σε περίπτωση που το ΕΔΔΑ έχει απλώς διαπιστώσει παραβίαση του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, αποκλειστικά και μόνο από την άποψη της υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της δίκης), (β) η συμμόρφωση προς τη σχετική απόφαση του ΕΔΔΑ δεν συνεπάγεται παραβίαση κανόνα του Συντάγματος, το οποίο (ναί μεν υπερισχύει της ΕΣΔΑ αλλά), πάντως, πρέπει να ερμηνεύεται (όχι σύμφωνα με την ΕΣΔΑ, αλλά), στο μέτρο του εφικτού, κατά τρόπο «φιλικό» προς την ΕΣΔΑ, όπως αυτή ερμηνεύεται και εφαρμόζεται από το ΕΔΔΑ. Τούτο δε έχει, ιδίως, την έννοια ότι εάν είναι ευλόγως υποστηρίξιμες περισσότερες της μιας εκδοχές ως προς την έννοια ορισμένης συνταγματικής διάταξης, πρέπει, τουλάχιστον κατ' αρχήν, να προκρίνεται από τον Έλληνα δικαστή εκείνη που μπορεί να «συμβιώσει» με την ΕΣΔΑ και τη σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ, όχι αυτή που οδηγεί σε σύγκρουση με την τελευταία, (γ) η συμμόρφωση προς την απόφαση του ΕΔΔΑ δεν οδηγεί σε παραβίαση άλλης υποχρέωσης της χώρας από το διεθνές δίκαιο, ιδίως δε από το ενωσιακό δίκαιο, η οποία, ενόψει του περιεχομένου της και των συνθηκών της συγκεκριμένης περίπτωσης και κατόπιν στάθμισης των συγκρουόμενων έννομων αγαθών, κρίνεται σημαντικότερη, σε σχέση με εκείνη που απορρέει από το άρθρο 46 της ΕΣΔΑ, (δ) η συμμόρφωση προς την απόφαση του ΕΔΔΑ δεν προσκρούει, λαμβανομένων υπόψη και των συνθηκών της συγκεκριμένης περίπτωσης, σε κάποιον άλλο επιτακτικό λόγο δημοσίου συμφέροντος, η εξυπηρέτηση του οποίου, σταθμιζόμενη με την ανάγκη εκτέλεσης της απόφασης του ΕΔΔΑ, βάσει της αρχής της δίκαιης ισορροπίας, κρίνεται ότι υπερέχει, (ε) η απόφαση του ΕΔΔΑ, που αποδίδει σε όργανα της Ελληνικής Δημοκρατίας παράβαση μίας ή περισσότερων διατάξεων της ΕΣΔΑ, δεν είναι εμφανώς ελλιπής, ασαφής ή/και αυθαίρετη ως προς τη νόμιμη (ή/και την πραγματική) βάση της, λαμβανομένων υπόψη των κριτηρίων εκτίμησης που συνάγονται από την οικεία νομολογία του ίδιου του ΕΔΔΑ (και, ιδιαίτερα, της ευρείας σύνθεσής

⁵⁰ ΣτΕ 1003/2018.

του), αλλά και του Δικαστηρίου της ΕΕ (ΔΕΕ), της θεμελιώδους αρχής της (διαδικαστικής και ουσιαστικής) επικουρικότητας του ελέγχου του ΕΔΔΑ, καθώς και της συναφούς υποχρέωσής του για επαρκή αιτιολόγηση των αποφάσεών του, με τις οποίες διαπιστώνεται παράβαση της ΕΣΔΑ από κράτος μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης, (στ) η διαπίστωση των επίμαχων παραβάσεων, που δέχθηκε η σχετική απόφαση του ΕΔΔΑ, δεν κλονίζεται, συνεπεία οψιγενών στοιχείων, που απορρέουν είτε από απόφαση του ίδιου του ΕΔΔΑ είτε από απόφαση του ΔΕΕ είτε, τέλος, από απόφαση ανώτατου δικαστηρίου της χώρας, με την οποία γίνεται ερμηνεία ή/και εφαρμογή του εθνικού δικαίου ικανή να θεμελιώσει το συμπέρασμα ότι με βάση το νεότερο αυτό νομολογιακό δεδομένο το ΕΔΔΑ δεν θα ενέμενε στην κρίση του περί συνδρομής της αποδοθείσας στην Ελλάδα παράβασης της ΕΣΔΑ, (ζ) δεν έχει μεσολαβήσει πράξη κρατικού οργάνου, με την οποία να θεραπεύεται κατ' ουσίαν η διαπιστωθείσα από το ΕΔΔΑ παράβαση και να αίρονται τα δυσμενή για τον αιτούντα αποτελέσματά της, κατά τρόπο ώστε η επιδιωκόμενη από τον αιτούντα επανάληψη της διαδικασίας και εξαφάνιση της προσβαλλόμενης δικαστικής απόφασης να παρίσταται αλυσιτελής για την προστασία των προσβληθέντων δικαιωμάτων του.

5. Η ΔΙΑΣΤΑΛΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΑΙΤΗΣΗΣ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗΣ ΤΩΝ ΑΡΘΡΩΝ 101-105 ΤΟΥ ΚΩΔΙΚΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗΣ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Η αρχή *ne bis in idem* έχει ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο προστασίας της ΕΣΔΑ και των Πρωτοκόλλων αυτής καθότι στο άρθρο 4 παρ. 3 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου προβλέπεται το δικαίωμα του προσώπου να μην διώκεται και να μην καταδικάζεται δύο φορές για το ίδιο αδίκημα. Η αρχή *ne bis in idem* ανήκει στον σκληρό πυρήνα της ΕΣΔΑ καθώς δεν χωρεί απόκλιση ακόμα και σε περίοδο πολέμου ή απειλής της εθνικής ασφάλειας⁵¹. Η αρχή *ne bis in idem* απασχόλησε επί μακρόν το Συμβούλιο της Επικρατείας το οποίο αρχικώς με την απόφαση της Ολομέλειας 1741/2015 δέχθηκε ότι δεν εφαρμόζεται η ως άνω αρχή στην περίπτωση των πολλαπλών τελών της τελωνειακής νομοθεσίας, δηλαδή όταν υπάρχει σώρευση ποινικής και διοικητικής κύρωσης, που κατά το ΕΔΔΑ με βάση τα κριτήρια *Engel* έχει ποινικό χαρακτήρα, για το αυτό αδίκημα, με την αιτιολογία ότι η διοικητική κύρωση δεν έχει ποινικά χαρακτηριστικά. Μετά την ανωτέρω κρίση της Ολομέλειας το ΕΔΔΑ εξέδωσε την απόφαση *Καπετάνιος κατά Ελλάδος*, με την οποία ενέμεινε στο ότι τα πολλαπλά τέλη έχουν ποινικό χαρακτήρα και το Β' Τμήμα του Συμβουλίου της Επικρατείας ακολούθησε τη νομολογιακή θέση του ΕΔΔΑ⁵². Το επίμαχο ζήτημα

⁵¹ Λ.-Α. Σισιλιάνος, «Όψεις της αρχής *ne bis in idem* στην πρόσφατη νομολογία του ΕΔΔΑ», στο: *Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Συμβούλιο της Επικρατείας σε διαρκή διάλογο*, ό.π., σελ. 12 επ.

⁵² Για την εξέλιξη της νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας βλ. Ε. Νίκα, «Η συνύπαρξη παράλληλων κυρωτικών διαδικασιών, ποινικής και διοικητικής, για το αυτό αδίκημα στη νομολογία του Συμβουλίου της

επιλύθηκε οριστικά σε επίπεδο Ολομέλειας με την απόφαση 359/2020 με την οποία το δικαστήριο ευθυγραμμίστηκε με τη νομολογία του ΕΔΔΑ η οποία είχε ήδη εμπλουτισθεί με την απόφαση Α και Β κατά Νορβηγίας.

Μετά την επίλυση του κεντρικού ζητήματος ανέκυψαν επιμέρους ζητήματα σχετικά με την αρχή *ne bis in idem* και την απόδειξη της συνδρομής των προϋποθέσεων του ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων εκ μέρους των προσφευγόντων, τα οποία το Β' Τμήμα του δικαστηρίου κλήθηκε να αντιμετωπίσει. Σύμφωνα με την απόφαση 636/2021 της επταμελούς σύνθεσης του Β' Τμήματος η απόφαση διοικητικού δικαστηρίου, απορριπτική προσφυγής κατά διοικητικής πράξεως επιβολής πολλαπλού τέλους λαθρεμπορίας, δεν μπορεί να ενέχει παραβίαση της αρχής *ne bis in idem*, κατά το ενωσιακό δίκαιο και την ΕΣΔΑ, λόγω παράλληλης σχετικής ποινικής (*stricto sensu*) διαδικασίας, η οποία περατώνεται αμετάκλητα μετά τη δημοσίευση της αποφάσεως του διοικητικού δικαστηρίου. Συνεπώς, σε τέτοια περίπτωση, δεν νοείται αντίστοιχο νομικό σφάλμα της απόφασης του διοικητικού δικαστηρίου ούτε λόγος αναιρέσεώς της για παραβίαση της αρχής *ne bis in idem*. Σε τέτοια, επίσης, περίπτωση ούτε λόγος αναθεώρησης της απόφασης του διοικητικού δικαστηρίου ιδρύεται, καθόσον τέτοιος λόγος δεν μπορεί να υπαχθεί στους περιοριστικώς αναφερόμενους στο άρθρο 103 παρ. 1 ΚΔΔ λόγους. Ωστόσο, η ανάγκη αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας του θεμελιώδους δικαιώματος, που ο καθ' ου το πολλαπλό τέλος αντλεί, κατά το ενωσιακό δίκαιο και την ΕΣΔΑ, από την αρχή *ne bis in idem*, επιβάλλει, στην περίπτωση αυτή, την επέμβαση στη διοικητική δικονομική τάξη με την παροχή του κατάλληλου για την περίπτωση αυτή ένδικου μέσου. Πλέον δε κατάλληλο ένδικο μέσο για τον σκοπό αυτό είναι η αίτηση αναθεώρησης των άρθρων 101-105 ΚΔΔ, τόσο ενόψει της φύσεως του λόγου, που έχει ως βάση μεταγενέστερη δικαστική απόφαση ποινικού δικαστηρίου, όσο και ενόψει του κριτή του, που ως δικαστής της ουσίας θα εκτιμήσει το περιεχόμενο της αποφάσεως αυτής. Συνεπώς, στην ανωτέρω περίπτωση χωρεί αίτηση αναθεώρησης της απόφασης του διοικητικού δικαστηρίου, εντός προθεσμίας εξήντα ημερών από τότε που καθίσταται αμετάκλητη η σχετική ποινική απόφαση, κατ' ανάλογη εφαρμογή του άρθρου 104 παρ. 1 περ. α' του ΚΔΔ.

Ακολούθησε η απόφαση 2165/2023 επταμελούς σύνθεσης του Β' Τμήματος με την οποία έγινε δεκτό ότι ενόψει της ανάγκης παροχής αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας στην περίπτωση της επιγενόμενης παραβίασης της θεμελιώδους αρχής *ne bis in idem*, το δικαστήριο, κατ' ανάλογη εφαρμογή του ως άνω άρθρου 103 του ΚΔΔ, διέπλασε νέο λόγο αναθεώρησης. Έτσι, καθίσταται πλέον δικονομικώς δυνατή η εκ νέου εξέταση της νομιμότητας πράξης καταλογισμού

Επικρατείας», στο: *Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Συμβούλιο της Επικρατείας σε διαρκή διάλογο*, ό.π., σελ. 12 επ.

διοικητικής χρηματικής κύρωσης («ποινικού» χαρακτήρα), –κατά της οποίας ο διοικούμενος είχε ασκήσει προσφυγή, απορριφθείσα με απόφαση διοικητικού δικαστηρίου– εάν (ο διοικούμενος) επικαλεστεί οψιγενή νομική πλημμέλεια της καταλογιστικής πράξης, συνιστάμενη στην, σε χρόνο μεταγενέστερο της διοικητικής δίκης, ύπαρξη αμετάκλητης απόφασης ποινικού δικαστηρίου, με την οποία αθώνεται από την οικεία ποινική κατηγορία με βάση τα ίδια πραγματικά περιστατικά. Ωστόσο, λαμβανομένου υπόψη ότι η αίτηση αναθεώρησης συνιστά έκτακτο ένδικο μέσο κατά δικαστικών αποφάσεων, ότι η διατύπωση του άρθρου 101 ΚΔΔ είναι σαφής και αδιάστικτη και ότι στη σκέψη 14 της απόφασης 636/2021 (:«[...] μέχρι να καταστεί αμετάκλητη απόφαση διοικητικού δικαστηρίου [...]») οριοθετείται σαφώς ο χαρακτήρας της υπό αναθεώρηση δικαστικής απόφασης ως μη αμετάκλητης, πρέπει να γίνει δεκτό, ενόψει και της αρχής ασφάλειας του δικαίου, ότι η νομολογιακή αναγνώριση της ανωτέρω δικονομικής δυνατότητας δεν συνεπάγεται κάμψη και της γενικής δικονομικής προϋπόθεσης, ότι οι αμετάκλητες δικαστικές αποφάσεις δεν υπόκεινται στο ένδικο μέσο της αίτησης αναθεώρησης. Με τις σκέψεις αυτές επικυρώθηκε κρίση του Διοικητικού Εφετείου περί απορρίψεως αιτήσεως αναθεωρήσεως κατά απόφασης που είχε καταστεί αμετάκλητη μετά την απόρριψη αιτήσεως αναιρέσεως από το Συμβούλιο της Επικρατείας.

Περαιτέρω με την 1815/2023 απόφαση του Β' Τμήματος κρίθηκε ότι δεν μπορεί να τεθεί ζήτημα χορήγησης στην αναιρεσείουσα δυνατότητας άσκησης αιτήσεως αναθεωρήσεως της απόφασης του δικάσαντος Διοικητικού Εφετείου, δεδομένου ότι με τον λόγο αναιρέσεως η αναιρεσείουσα δεν επικαλείται και δεν τεκμηριώνει ότι συντρέχουν όλες οι προϋποθέσεις για την εφαρμογή της αρχής *ne bis in idem*. Ειδικότερα, ως προς την ποινική απόφαση δεν προβάλλεται ούτε τεκμηριώνεται επαρκώς (λ.χ. με παράθεση στο δικόγραφο των κρίσιμων αποσπασμάτων της ποινικής απόφασης) αν η αθώωση έλαβε χώρα επειδή το ποινικό δικαστήριο κατέληξε στην κρίση ότι δεν τελέστηκε εν προκειμένω η παράβαση της έκδοσης από την αναιρεσείουσα των επίδικων εικονικών στοιχείων, μετά από επαρκή έρευνα και εκτίμηση σχετικά με την ουσία της υπόθεσης. Αντίθετα, από την προσκομιζόμενη ποινική απόφαση προκύπτει ότι η ίδια «αθώθηκε» για τον λόγο ότι το αδίκημα της μη καταβολής χρεών προς το Δημόσιο (άρθρο 25 παρ. 1 ν. 1882/1990, Α' 43) κατέστη, μετά την έναρξη ισχύος του νέου Ποινικού Κώδικα (ΠΚ ν. 4619/2019, Α' 95, ισχύς από 01.07.2019) και σύμφωνα με το άρθρο 469 αυτού, ανέγκλητη, δηλαδή μη αξιόποινη (άρθρο 2 νέου ΠΚ), καθώς αφορούσε χρέη της από αδικήματα που τυποποιούνται στο άρθρο 66 του Κώδικα Φορολογικής Διαδικασίας (ν. 4174/2013, Α' 170), και επομένως, η «αθώωση» δεν στηρίχθηκε σε έρευνα και εκτίμηση σχετικά με την ουσία της υπόθεσης, δηλαδή την τέλεση ή μη της παράβασης, αλλά στον εκ του νόμου χαρακτηρισμό της πράξης ως μη εισέτι αξιόποινης (ανέγκλητης). Ο λόγος αναιρέσεως είναι απορριπτέος και ως προς τις υπόλοιπες αθωωτικές ποινικές αποφάσεις, προεχόντως για τον λόγο ότι η αναιρεσείουσα δεν

προβάλλει ούτε τεκμηριώνει επαρκώς ότι η διοικητική και οι εν λόγω ποινικές διαδικασίες αφορούσαν στην ίδια κατ' ουσίαν παραβατική συμπεριφορά. Αντίθετα προβάλλει γενικώς ότι με τις αποφάσεις αυτές αθωώθηκε αμετακλήτως σε όλες τις ποινικές υποθέσεις και ποινικές διώξεις που αφορούσαν τη νόμιμη λειτουργία της επιχείρησής της.

Τέλος σε σειρά αποφάσεων του Β' Τμήματος (ενδεικτικά ΣτΕ 772/2022) κρίθηκε ότι ναι μεν ο λόγος αναιρέσεως, κατά το σκέλος που αναφέρεται σε παραβίαση της αρχής *ne bis in idem*, πρέπει να απορριφθεί, αλλά ο αναιρεσείων έχει δικαίωμα να εγείρει την προβαλλόμενη με τον λόγο αυτό νομική πλημμέλεια της ένδικης πράξης της φορολογικής αρχής ασκώντας αίτηση αναθεώρησης της ήδη αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης. Λαμβανομένου δε υπόψη ότι τέτοια δικονομική δυνατότητα, κατ' ανάλογη εφαρμογή του άρθρου 103 του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας, αναγνωρίστηκε στη νομολογία του δικαστηρίου το πρώτον με την 636/2021 (επταμ.) απόφαση του Β' Τμήματος για υπόθεση λαθρεμπορίας, και δεδομένου ότι έχει ήδη παρέλθει χρονικό διάστημα εξήντα ημερών από τότε που κατέστησαν αμετάκλητες οι ανωτέρω αναφερόμενες ποινικές αποφάσεις, ο αναιρεσείων δύναται να ασκήσει την ως άνω αίτηση αναθεώρησης εντός προθεσμίας εξήντα ημερών από την κοινοποίηση σε αυτόν αντιγράφου της παρούσας απόφασης.

V. Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ: ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΙΝΔΥΝΟΙ

Κατά την πανευρωπαϊκή συνδιάσκεψη του Brighton για το μέλλον του ευρωπαϊκού συστήματος προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, το σύνολο των 47 συμβαλλομένων κρατών στην ΕΣΔΑ υπογράμμισε την ανάγκη ενός διαρκούς διαλόγου μεταξύ του ΕΔΔΑ και των ανωτάτων εθνικών δικαστηρίων. Ένας τέτοιος διάλογος συνιστά, πράγματι, προϋπόθεση για την καλύτερη εξοικείωση με τη νομολογία του ΕΔΔΑ από τις εθνικές δικαστικές αρχές, αφενός, και για την πληρέστερη κατανόηση των ζητημάτων που αναφέρονται στην εσωτερική έννομη τάξη εκ μέρους του ΕΔΔΑ, αφετέρου. Με άλλα λόγια, ο διάλογος αυτός συμβάλλει καθοριστικά στην προοδευτική ώσμωση και εναρμόνιση της διεθνούς και της εθνικής νομολογίας⁵³. Άξονας της συνεννόησης μεταξύ των δικαστηρίων δεν μπορεί παρά να είναι η γενικότερη παγίωση της αντίληψης ότι η νομολογία του Στρασβούργου αποτελεί μια από τις κύριες πηγές από τις οποίες τα εθνικά δικαστήρια μπορούν να αντλούν απαντήσεις όταν αντιμετωπίζουν ζητήματα δικαιωμάτων του ανθρώπου, χωρίς όμως να παραγνωρίζεται ταυτόχρονα ότι ο εθνικός δικαστής αποτελεί τον

⁵³ Λ.-Α. Σισιλιάνος, «Ο άμεσος διάλογος ΕΔΔΑ και ΣτΕ: Μια σημαντική καινοτομία», στο: *Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, ό.π., σελ. 59.

«φυσικό δικαστή» στον τομέα της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁵⁴. Σε κάθε περίπτωση η επιρροή της νομολογίας του ΕΔΔΑ στη διαμόρφωση της νομολογίας των εθνικών δικαστηρίων είναι εξαιρετικά χρήσιμη, διότι επιτρέπει στον εθνικό δικαστή να εξετάζει τα ζητήματα υπό ένα ευρύτερο πρίσμα, που απηχεί τις αρχές και αξίες του κοινού ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού, και να απεγκλωβίζεται από παραδοσιακές αντιλήψεις που οδηγούν σε τυπολατρικές ή ανεπεικείς λύσεις για τους διαδίκους. Ακόμα όμως και όταν ο εθνικός δικαστής διαφωνεί με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, μπορεί να επαναδιατυπώνει τις θέσεις του χρησιμοποιώντας νέα επιχειρήματα και απόψεις, με περαιτέρω συνέπεια να υποχρεώνει το ΕΔΔΑ στη μελέτη αυτών των νέων θέσεων και στην επεξεργασία διαφορετικών απαντήσεων, όλα δε τα ανωτέρω μπορεί, ενδεχομένως, να καταλήξουν σε μια νέα σύνθεση. Με τον τρόπο αυτό αναπτύσσεται γόνιμος διάλογος ο οποίος εξυπηρετεί τον πολίτη, τους θεσμούς, τη δίκαιη δίκη και εντέλει αυτή την ίδια τη δημοκρατία στο ευαίσθητο πεδίο των δικαιωμάτων, όπου ερμηνεύονται και εφαρμόζονται συνταγματικά και διεθνή νομικά κείμενα υπέρτερης, έναντι της κοινής νομοθεσίας, ισχύος που προστατεύουν το άτομο από αυθαιρεσίες της εξουσίας⁵⁵.

Το Συμβούλιο της Επικρατείας και το ΕΔΔΑ συναντήθηκαν σε τραπέζι διαλόγου δύο φορές κατά την τελευταία δεκαετία. Την πρώτη φορά το 2012 και τη δεύτερη το 2017 όπου συζητήθηκαν περισσότερες θεματικές μεγάλου ενδιαφέροντος που απασχόλησαν τη νομολογία των δύο δικαστηρίων. Οι εισηγήσεις των συνεδρίων αποτυπώθηκαν σε δύο τεύχη με τον τίτλο *Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Συμβούλιο της Επικρατείας σε διαρκή διάλογο*, τα οποία αποτελούν πολύτιμο βοήθημα για τη νομική κοινότητα καθώς αναδεικνύουν τις νομολογιακές εξελίξεις στα δύο δικαστήρια αλλά και τις πρωτοβουλίες του νομοθέτη μετά από καταδικαστικές αποφάσεις του ΕΔΔΑ.

Ο διάλογος βέβαια δεν αρκεί για την επίλυση των ζητημάτων που διαρκώς αναφύονται υπό την πίεση των διαρκώς μεταβαλλόμενων κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών εξελίξεων στα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης. Απαιτείται επιπλέον ιδιαίτερη προσοχή τόσο από την πλευρά των εθνικών δικαστηρίων όσο και από την πλευρά του ΕΔΔΑ κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους. Τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να παρακολουθούν με προσοχή τη νομολογία του ΕΔΔΑ και να καταλήγουν σε λύσεις λαμβάνοντας υπόψη τη νομολογία του ΕΔΔΑ, ιδίως όταν οι διάδικοι την επικαλούνται, με αιτιολογημένες σκέψεις. Από την άλλη το ΕΔΔΑ οφείλει να εξετάζει αιτιάσεις κατά των αποφάσεων των ανωτάτων εθνικών δικαστηρίων, περί αντιθέσεως

⁵⁴ Μ. Τσίρλη, «Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία και οι περιορισμοί του υπό το φως του άρθρου 1 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ», στο: *Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, ό.π., σελ. 24.

⁵⁵ Μ. Πικραμένος, «Η σχέση πειθαρχικής και ποινικής δίκης ενόψει του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ», στο: *Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, ό.π., σελ. 69.

προς τη νομολογία του, λαμβάνοντας υπόψη ότι οι αποφάσεις του περιέχουν, συχνά, ερμηνευτικές προσεγγίσεις οι οποίες είναι δεκτικές περισσότερων εκδοχών εκ μέρους του εθνικού δικαστή καθώς μπορεί να περιέχουν ασάφειες ή ατελείς διατυπώσεις ή μη επαρκείς αιτιολογίες. Στη δημοκρατία και «οι κρίνοντες κρίνονται» και από τον κανόνα αυτό δεν εξαιρείται το ΕΔΔΑ το οποίο είναι απαραίτητο, όπου απαιτείται, να κάνει την αυτοκριτική του καθώς δεν υφίσταται δικαστήριο που να ελέγχει τα σφάλματά του. Ο μόνος δρόμος είναι η παραδοχή εκ μέρους του ίδιου του δικαστηρίου ότι οι διατυπώσεις του δεν ήταν στη συγκεκριμένη περίπτωση αρκούντως σαφείς και κατανοητές. Μια τέτοια στάση θα ενισχύσει το ρόλο του ΕΔΔΑ στη σύγχρονη δημοκρατία που επιβάλλει σε όλα τα όργανα στοχασμό και λογοδοσία. □